

माध्यमिक शाळेतील शिक्षकांची व्यावसायिक उत्तरदायित्वाप्रतीची अभिवृत्ती आणि त्यांचे
व्यवसाय समाधानयांच्यातील सहसंबंधाचा अभ्यास.

श्री. चेरमन मोतिराम वसावे

संशोधक, शिक्षणशास्त्र विभाग,
मौलाना अबूल कलाम आझाद भवन, मुंबई
विद्यापीठ, विद्यानगरी, सांताकुज, पूर्व मुंबई,
महाराष्ट्र, भारत.

डॉ. इंदू गर्ग

सेवानिवृत्त विभाग प्रमुख, शिक्षणशास्त्र विभाग,
मौलाना अबूल कलाम आझाद भवन, मुंबई
विद्यापीठ, विद्यानगरी, सांताकुज, पूर्व मुंबई,
महाराष्ट्र, भारत.

सारांश

प्रस्तुत संशोधनाचे मुख्य ध्येय माध्यमिक शाळेतील शिक्षकांची व्यावसायिक उत्तरदायित्वाप्रतीची अभिवृत्ती आणि त्यांचे व्यवसाय समाधानयांच्यातील सहसंबंधाचा अभ्यास करणे हे आहे. संशोधनासाठी वर्णनात्मक संशोधन पद्धतीतील सहसंबंधात्मक संशोधन पद्धतीचा वापर करण्यात आला आहे. संशोधनासाठी नमुना म्हणून बृहन्मुंबईतील महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व उच्च माध्यमिक परीक्षा मंडळाशी (एस. एस. सी.) संलग्न मराठी व इंग्रजी माध्यमांच्या शाळांतील ५२५ शिक्षकांचा समावेश करण्यात आला आहे. माहिती संकलनासाठी वैयक्तिक माहितीपत्रक, संशोधकाने स्वतः तयार केलेली व्यावसायिक उत्तरदायित्वाप्रतीची अभिवृत्ती मापन श्रेणी आणि घाटोळे, के. (१९९७) यांची व्यवसाय समाधानमापन श्रेणी या साधनांचा वापर करण्यात आला आहे. प्रस्तुत संशोधनात अनुमानात्मक विश्लेषणासाठी 'सहसंबंध गुणक' (r) या सांख्यिकीय तंत्राचा वापर करण्यात आला आहे. सदर संशोधनाच्या निष्कर्षातून असे दिसून आले की, माध्यमिक शाळांतील शिक्षकांच्या लिंगभेद आणि अनुदेशन माध्यमयावर आधारित व्यावसायिक उत्तरदायित्वाप्रतीची अभिवृत्ती आणि त्यांचे व्यवसाय समाधान यांच्यात सकारात्मक सहसंबंध आहे.

मुख्य शब्द: व्यावसायिक उत्तरदायित्वाप्रतीची अभिवृत्ती, व्यवसाय समाधान.

प्रस्तावना:

शिक्षण प्रक्रिया ही एक राष्ट्रीय उन्नती वा विकासाशी निगडीत आहे. राष्ट्रीय उत्पनाचा दर व राष्ट्राच्या प्रगतीचा आलेख उंचावण्यासाठी शिक्षण प्रक्रिया महत्त्वपूर्ण भूमिका निभवतांना दिसते. परंतु शिक्षण प्रक्रिया ही साध्य करण्यासाठी कटीबद्ध असणाऱ्या शिक्षकांवर अवलंबून असते. जर शिक्षकांनी त्यांचे काम योग्य रितीने, उत्कृष्टपणे व परिणामकारकतेने केले तर आपण आपल्या राष्ट्राच्या भविष्याविषयी आत्मविश्वासाने बोलू शकतो. म्हणूनच शिक्षकांचे स्थान महत्त्वपूर्ण आहे.

शिक्षणाने व्यक्ती विकास, समाज उन्नती आणि राष्ट्राची प्रगती घडून येते. शिक्षक हा एक व्यवसाय नसून ते एक सेवाव्रत आहे. सेवाव्रतावर विश्वास ठेवणारे शिक्षकच विकसनशील देशाला

विकसित होण्यास फार मोठी मदत करतात. आज शिक्षकांची जबाबदारी पूर्वीच्या शिक्षकापेक्षा अनेक पटीने वाढली आहे.

मध्यतरीच्या काळात शिक्षकी व्यवसायाकडे पाहण्याचा दृष्टिकोन निराळा होता. पैशापेक्षा सेवाव्रत म्हणून पाहिले जायचे. त्यामुळे शिक्षकांकडून चोख उत्तरदायित्व निभवले जात परंतु साधारण मागिल वीस ते पंचवीस वर्षांपासून झटपट नोकरी मिळविण्याचे साधन, भरपूर सुट्ट्या, मिळणारा फावला वेळ, दुसरी नाकरी मिळत नाही म्हणून शिक्षक, शिकविणीतून भरपूर पैसा कमविणे या भावनेने पाहिले जाऊ लागले. त्याचाच परिणाम म्हणजे शिक्षणाचा घसरलेला दर्जा होय. शिक्षकांनीही घसरलेला दर्जा उंचाविण्यासाठी आपली जबाबदारी व उत्तरदायित्व स्वीकारायला हवे.

शिक्षण हा एक उत्कृष्ट व्यवसाय आहे (मंडल आणि रॉय, २०१३) म्हणूनच शिक्षक सामान्यतः उच्च दर्जाचे असतात आणि त्यांच्या विद्यार्थ्यांना, सहकार्यांना आणि समाजातील व्यक्तींशी त्यांचा संवाद साधण्यासाठी ते एक आदर्शवत असले पाहिजेत. आपल्या व्यवसायात व्यावसायिक आणि नैतिकदृष्ट्या कार्य करण्यासाठी प्रत्येक शिक्षकाला शिक्षकांची आचारसंहिता, शिक्षक जबाबदारीची व उत्तरदायित्वाची जाणीव असणे आवश्यक आहे.

शिक्षकांनी हा पेशा आनंदाने स्वाकारला असेल, आपल्या इच्छेनुसार या व्यवसायात पदार्पण केले असेल तर ते व्यवसायाशी बांधील राहून व्यावसायिक उत्तरदायित्व प्रामाणिकपणे स्वीकारून कार्य करतील. त्यांनी आपल्या व्यवसायाची जबाबदारी व उत्तरदायित्वाचा स्वीकार करून कार्य केले तर त्यांना आपल्या ह्या व्यवसायात समाधान मिळेल. त्यामुळे व्यवसायिक उत्तरदायित्व व व्यवसाय समाधान हे दोन्ही घटक एकमेकांना पूरक व परस्परांशी सहसंबंधित आहेत.

शिक्षकांचे व्यवसायिक उत्तरदायित्व आणि व्यवसाय समाधानांचा कोणत्या प्रकारे सहसंबंध आहे? यांचा अभ्यास होणे आवश्यक आहे. हा सहसंबंध पाहणे वा तपासणे हा या संशोधनाचा मुख्य हेतू आहे.

संबंधित साहित्याचे सिंहावलोकन

व्यावसायिक उत्तरदायित्वाप्रतीची अभिवृत्ती

सुमामॉल, एन. एस.(२०१४) यांनी केरळातील माध्यमिक शाळेच्या शिक्षकांमध्ये उत्तम व्यावसायिक उत्तरदायित्व विकसित करण्यासाठी काही उपयुक्त खुब्यांच्या अभ्यास. या विषयावर संशोधन केले आहे. सिंग निलम (२००५) यांनी इलाहाबाद विभागातील माध्यमिक विद्यालयात कार्यरत शिक्षकांमध्ये उत्तरदायित्व बोधाचा तुलनात्मक अभ्यास. या विषयावर संशोधन केले आहे. ईब्राहीम, एस. जी. आणि त्यांचे सहकारी.(२०१४) यांनी सार्वजनिक उत्तरदायित्व आणि व्यवसाय समाधान: इराणमधील एक शोध अभ्यास या विषयावर संशोधन केले आहे. अट्टारवाला, पी. (२०१५) यांनी कदीच्या प्राथमिक शाळांच्या शिक्षक व्यावसायिकते संबंधित शिक्षकांच्या उत्तरदायित्वाचा अभ्यास या विषयावर संशोधन केले आहे. थॉमस आणि त्यांचे सहकारी.(२००२) यांनी उत्तरदायित्व, व्यवसाय समाधान आणि व्यवस्थापक यांचा परस्पर सहसंबंध या विषयावर अभ्यास केला आहे.

व्यवसाय समाधान

पूजारी, एस. वाय.(२००९) यांनी सांगली जिह्यातील वाळवा तालुक्यातील माध्यमिक शिक्षकांचे व्यक्तिमत्व, अध्यापन क्षमता, परिणामकारकता आणि व्यवसाय समाधान यांचा सहसंबंधात्मक अभ्यास.या विषयावर संशोधन केले आहे. भसवराज, एम. एच.(२०१४) यांनी "उत्तर कर्नाटकातील माध्यमिक शाळांच्या मुख्याध्यापकांचे व्यवसाय समाधान आणि व्यवस्थापकीय वर्तणूक" या विषयावर अभ्यास केला आहे. कपूर, ए.(२००७) यांनी माध्यमिक शाळांतील गृहशास्त्र शिक्षकांची अध्यापन परिणामकारकता आणि व्यवसाय समाधान यांचा अभ्यास.या विषयावर संशोधन केले आहे. सैद, टी. (२०१७) यांनी शिक्षकांच्या व्यवसाय समाधानावर व्यावसायिक हायस्कूलमधील प्रशासकांच्या नेतृत्व वर्तनांचा प्रभाव. या विषयावर संशोधन केले आहे. ओंबेनी, डब्ल्यू. एम.(२००९) यांनी टांझानियामधील सरकारी माध्यमिक शाळांतील शिक्षकांचे व्यवसाय समाधानाच्या पातळीचा शोध.या विषयावर संशोधन केले आहे.

संबंधित साहित्याचे सिंहावलोकन केल्यानंतर संशोधकाचे असे लक्षात आले की,माध्यमिक शाळेतील शिक्षकांची व्यावसायिक उत्तरदायित्वाप्रतीची अभिवृत्ती आणि त्यांचे व्यवसाय समाधानयांच्यातील सहसंबंधाचा अभ्यास. कोणत्याही ठिकाणी झालेला नाही. म्हणूनच अशा प्रकाराच्या संशोधन अभ्यासाची गरज होती.

समस्या विधान

माध्यमिक शाळेतील शिक्षकांची व्यावसायिक उत्तरदायित्वाप्रतीची अभिवृत्ती आणि त्यांचे व्यवसाय समाधानयांच्यातील सहसंबंधाचा अभ्यास.

संशोधन चलांच्या कार्यकारी व्याख्या**❖ व्यावसायिक उत्तरदायित्वाप्रतीची अभिवृत्ती**

शिक्षकांचे व्यावसायिक उत्तरदायित्वात शिक्षकांनी आपल्या कर्तव्याची जाणीव करुन घेण्यासाठी, कर्तव्ये पार पाडण्यासाठी, प्रभावी अध्यापन, संशोधन, सहशालेय उपक्रमांचे आयोजन, नीतीमत्ता आणि नैतिक मूल्ये, संसाधनांचा सर्वोकृष्ट वापर, परीक्षा व मूल्यमापन ह्या विषयातील शिक्षकांचे वचनबद्धतेचा व अभ्यासाचे संच होय.

❖ व्यवसाय समाधान

शिक्षकांचे व्यवसाय समाधान म्हणजे त्यांच्या व्यवसायासंबंधी काही घटक उदाहरणार्थ वेतन, सुरक्षितता, दर्जा, आंतर व्यक्ती संबंध, पर्यवेक्षण, धोरण व प्रशासन, कामाची स्थिती, कार्याचा प्रकार, कार्यातील अभिरुची, मान्यता, संपादन, जास्त कामाची जबाबदारी, उच्च दर्जाच्या कामासाठी वृद्धी आणि विकासाची संधी इत्यादी संदर्भात शिक्षकांची अपेक्षा परिपूर्ण होण्याची पातळी होय.

संशोधनाचे ध्येय

प्रस्तुत संशोधनाचे मुख्य ध्येय बृहन्मुंबईतील महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व उच्च माध्यमिक परीक्षा मंडळाच्या (एस. एस. सी.)माध्यमिक शाळेतील शिक्षकांची व्यावसायिक उत्तरदायित्वाप्रतीची अभिवृत्ती आणि त्यांचे व्यवसाय समाधानयांच्यातील सहसंबंधाचा अभ्यास करणे हे आहे.

संशोधनाची उद्दिष्टे

माध्यमिक शाळेतील शिक्षकांची व्यावसायिक उत्तरदायित्वाप्रतीची अभिवृत्ती आणि त्यांचे व्यवसाय समाधान यांच्यातील सहसंबंध पडताळणे.

अ)लिंग- स्त्री शिक्षिका व पुरुष शिक्षक

ब)अनुदेशन माध्यम - मराठी व इंग्रजी

संशोधनाची शून्य परिकल्पना

माध्यमिक शाळेतील शिक्षकांची व्यावसायिक उत्तरदायित्वाप्रतीची अभिवृत्ती आणि त्यांचे व्यवसाय समाधानयांच्यात लक्षणीय सहसंबंध नाही.

अ)लिंग- स्त्री शिक्षिका व पुरुष शिक्षक

ब)अनुदेशन माध्यम - मराठी व इंग्रजी

संशोधनाची पद्धती

प्रस्तुत संशोधनात संशोधकाने वर्णनात्मक संशोधन पद्धतीतील सहसंबंधात्मक संशोधन पद्धतीचा वापर केला आहे.

संशोधनाचानमुना

प्रस्तुत संशोधनात बृहन्मुंबईतील महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व उच्च माध्यमिक परीक्षा मंडळाशी (एस. एस. सी.) संलग्न मराठी व इंग्रजी माध्यमांच्या शाळांतील ५२५ शिक्षकांचा समावेश करण्यात आला आहे. प्रस्तुत संशोधनात नमुना निवडीसाठी त्रिस्तरीय नमुनस निवड तंत्राचा वापर करण्यात आला आहे.

संशोधनाची साधने**१) वैयक्तिक माहिती पत्रक**

शिक्षकाचे संपूर्ण नाव, शाळेचे नाव, लिंग, शाळेचा प्रकार, अनुदेशनाचे माध्यम, शाळेचा दर्जा आणि अध्यापनाचा अनुभव इत्यादी विषयी माहिती मिळविण्यासाठी वैयक्तिक माहिती पत्रक देण्यात आले होते.तसेच मापन श्रेणी भरण्यासंदर्भात सूचना दिल्या होत्या.

२) शिक्षकांची व्यावसायिक उत्तरदायित्वाप्रतीची अभिवृत्ती मापन श्रेणी

माध्यमिक शाळेतील शिक्षकांची व्यावसायिक उत्तरदायित्वाप्रतीची अभिवृत्ती अभ्यासण्यासाठी संशोधकाने स्वतः व्यावसायिक उत्तरदायित्वाप्रतीची अभिवृत्ती मापन श्रेणी तयार करून साधन म्हणून वापरले आहे. सदर व्यावसायिक उत्तरदायित्वाप्रतीची अभिवृत्ती मापन श्रेणी या साधनाची विश्वसनीयता क्रोनबॅच अल्फा आणि स्प्लिट हाफ कोरिलेशन या पद्धतीचा वापर करून काढण्यात आली आहे.

व्यावसायिक उत्तरदायित्वाप्रतीची अभिवृत्ती मापन श्रेणीच्या क्रोनबॅच अल्फा आणि स्प्लिट हाफ कोरिलेशन या पद्धतीतील विश्वसनीयता अनुक्रमे ०.९२ आणि ०.८७ अशी आहे.

३) व्यवसाय समाधान

व्यवसाय समाधान अभ्यासण्यासाठी घाटोळे, के. (१९९७) यांची व्यवसाय समाधानमापन श्रेणी या साधनांचा वापर करण्यात आला आहे. घाटोळे, के. यांची व्यवसाय समाधानमापन श्रेणी इंग्रजी भाषेत असून तिचे मराठीत अनुवादीत केले आहे. सदर व्यवसाय समाधान मापन श्रेणी या साधनाची विश्वसनीयता क्रोनबॅच अल्फा आणि स्प्लिट हाफ कोरिलेशन या पद्धतीचा वापर करून काढण्यात आली आहे. व्यवसाय समाधान मापन श्रेणीच्या क्रोनबॅच अल्फा आणि स्प्लिट हाफ कोरिलेशन या पद्धतीतील विश्वसनीयता अनुक्रमे ०.७७ आणि ०.७२ अशी आहे.

संशोधनाची व्याप्ती व मर्यादा

प्रस्तुत संशोधनासाठी संख्यात्मक संशोधन पद्धतीचा वापर करण्यात आलेला आहे. संशोधन अभ्यासासाठी बृहन्मुंबईतील महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व उच्च माध्यमिक परीक्षा मंडळाशी (एस. एस. सी.) संलग्न मराठी व इंग्रजी माध्यमांच्या अनुदानित व विना अनुदानित माध्यमिक शाळांतील शिक्षकांपुरते मर्यादित आहे. मराठी व इंग्रजी माध्यमांच्या शाळांव्यतिरिक्त हिंदी, गुजराती ऊर्दू वा इतर माध्यमांचा समावेश करण्यात आलेला नाही. संशोधकाने संशोधनासाठी केवळ माध्यमिक शाळांतील शिक्षकांचा समावेश केला असून पूर्व प्राथमिक, प्राथमिक, उच्च माध्यमिक स्तर तसेच महाविद्यालयीन स्तरावरील शिक्षकांचा सहभाग घेतलेला नाही. प्रस्तुत संशोधन अभ्यासात केवळ महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व उच्च माध्यमिक परीक्षा मंडळ अर्थात एस.एस.सी. बोर्डाशी संलग्न असणाऱ्या माध्यमिक शाळांचा समाविष्ट आहेत. या व्यतिरिक्त आयबी, आयसीएसई, सीबीएसई इत्यादी बोर्डांचा समावेश नाही. प्रस्तुत संशोधन अभ्यासासाठी बृहन्मुंबईतील माध्यमिक शाळा निवडण्यात आल्या आहेत या व्यतिरिक्त नवी मुंबई, ठाणे जिल्हा वा इतर कुठल्याही क्षेत्रातील, राज्यातील शाळांचा समावेश नाही. सदर संशोधन व्यावसायिक उत्तरदायित्व आणि व्यवसाय समाधानया चलांचा समावेश असून वर्णनात्मक संशोधन पद्धतीचा उपयोग केलेला आहे.

माहिती विश्लेषणाची तंत्रे

प्रस्तुत संशोधनात अनुमानात्मक विश्लेषणासाठी 'सहसंबंध गुणक' (r) या सांख्यिकीय तंत्राचा वापर करण्यात आला आहे.

परिकल्पना विश्लेषण

माध्यमिक शाळेतील शिक्षकांची व्यावसायिक उत्तरदायित्वाप्रतीची अभिवृत्ती आणि त्यांचे व्यवसाय समाधान यांच्यात लक्षणीय सहसंबंध नाही. अ) लिंगभेद— स्त्री शिक्षिका व पुरुष शिक्षक ब) अनुदेशनाचे माध्यम — मराठी व इंग्रजी.

प्रस्तुत संशोधनपरिकल्पनेच्या परीक्षणासाठी 'सहसंबंध गुणक' (r) या सांख्यिकीय तंत्राचा वापर करण्यात आला आहे. खालील सारणी माध्यमिक शाळेतील शिक्षकांची व्यावसायिक उत्तरदायित्वाप्रतीची अभिवृत्ती आणि त्यांचे व्यवसाय समाधान यांच्या प्राप्तांकातील सहसंबंधाची लिंगभेद व अनुदेशन माध्यम यानुसार सांख्यिकी दर्शविते.

सारणी १

शिक्षकांची व्यावसायिक उत्तरदायित्वाप्रतीची अभिवृत्तीचा आणि त्यांचे व्यवसाय समाधान यांच्या प्राप्तांकांतील सहसंबंधाची लिंगभेद आणि अनुदेशन माध्यम यानुसार संबंधित सांख्यिकी

प्रकार (T)	गट (G)	नमुना (N)	स्वाधी मात्रा (Df)	सारणी मूल्य		प्राप्त 'r' मूल्य	सार्थक ता स्तर (LOS)	प्रसरण $r^2 \times 100$
				०.०५	०.०१			
लिंगभेद	स्त्री	३३९	३३७	०.११३	०.१४८	०.२८	०.०१	७.८४
	पुरुष	१८६	१८४	०.१३८	०.१८१	०.१८	०.०५	३.३५
अनुदेशन माध्यम	इंग्रजी	२८९	२८७	०.११३	०.१४८	०.२६	०.०१	६.६१
	मराठी	२३६	२३४	०.१३८	०.१८१	०.२५	०.०१	६.१५

अर्थनिर्वचन आणि निष्कर्ष

सारणी क्र. १नुसार असे दिसून येते की, मिळालेल्या 'r' मूल्यावरून सर्व गटांतील माध्यमिक शाळेतील शिक्षकांची व्यावसायिक उत्तरदायित्वाप्रतीची अभिवृत्तीचा आणि त्यांचे व्यवसाय समाधान यांच्या दरम्यान सकारात्मक सहसंबंध आहे.

यावरून असे म्हणता येईल की, माध्यमिक शाळेतील शिक्षकांची व्यावसायिक उत्तरदायित्वाप्रतीची अभिवृत्तीचा आणि त्यांचे व्यवसाय समाधान यांच्यात धनात्मक लक्षणीय सहसंबंध आहे. म्हणून शून्य परिकल्पना त्याज्य ठरली आहे.

यावरून असा निष्कर्ष काढता येईल की, माध्यमिक शाळेतील शिक्षकांची लिंगभेद आणि अनुदेशन माध्यमाच्या आधारावर व्यावसायिक उत्तरदायित्वाप्रतीची अभिवृत्तीचा आणि त्यांचे व्यवसाय समाधान यांच्यातील महत्त्वपूर्ण सहसंबंध आहे. माध्यमिक शाळेच्या शिक्षकांचे संघटनात्मक उत्तरदायित्व, कायदेविषयक उत्तरदायित्व, नैतिक उत्तरदायित्व, कार्यात्मक उत्तरदायित्व आणि आर्थिक उत्तरदायित्वाच्या बाबतीत व्यावसायिक उत्तरदायित्वाप्रतीची अभिवृत्ती चांगली असेल तर शिक्षकांचे व्यवसाय समाधान मिळेल.

माध्यमिक शाळेतील शिक्षकांची व्यावसायिक उत्तरदायित्वाप्रतीची अभिवृत्तीचा आणि त्यांचे व्यवसाय समाधान यांच्यातील सहसंबंध गुणक उपेक्षणीय आणि फारच कमी सहसंबंध आहे.

चर्चा

प्रस्तुत संशोधनाच्या निष्कर्षातून असे आढळून आले आहे की, माध्यमिक शाळेतील शिक्षकांची व्यावसायिक उत्तरदायित्वाप्रतीची अभिवृत्तीचा आणि त्यांचे व्यवसाय समाधान यांच्यातील अ) लिंग-स्त्री शिक्षिका व पुरुष शिक्षक आणि ब) अनुदेशन माध्यम - मराठी व इंग्रजी यानुसार लक्षणीय सहसंबंध आहे. त्यामुळे शून्य परिकल्पना फेटाळवी लागेल. माध्यमिक शाळेतील शिक्षकांची व्यावसायिक उत्तरदायित्वाप्रतीची अभिवृत्तीचा आणि त्यांचे व्यवसाय समाधान यांच्यात धनात्मक स्वरूपाचे सहसंबंध असल्याचे आढळून आले आहे. याचाच अर्थ असा की, शिक्षकाकडून व्यावसायिक उत्तरदायित्व योग्य प्रमाणात निभवले गेल्यास त्यांच्या व्यवसाय समाधानात भर पडते. कदाचित, शिक्षक त्यांच्या क्षमतांचा परिपूर्ण वापर करून अध्ययन अध्यापनात झोकून देऊन कार्य करत असतील. स्व मूल्यमापन करून विद्यार्थ्यांच्या प्रगतीसाठी सातत्याने प्रयत्न करत असतील. पारंपारिक अध्यापन पद्धतीपेक्षा आधुनिक सुविधांचा, तंत्रज्ञानाचा, आंतरजाळाचा वापर करत असावेत. शिक्षण प्रक्रिया यशस्वी करण्यासाठी कुठल्याही एका शिक्षकाचे काम नाही त्यामुळे शिक्षक, मुख्याध्यापक, पर्यवेक्षक आणि शिक्षकेतर कर्मचारी हे वैयक्तिक अथवा सामुहिकरित्या प्रोत्साहित होऊन यश संपादन करण्यासाठी प्रयत्न करत असावेत. योग्य वा अयोग्य ओळखून कार्य पार पाडत असावेत. शालेय व सहशालेय उपक्रमांचे आयोजन करून विद्यार्थ्यांच्या विकासासाठी प्रयत्न केले जात असतील त्याचबरोबर समाजातील लोकांचा सहभाग वाढवत असावेत. याचा अर्थ असा की, शिक्षक आपले व्यावसायिक उत्तरदायित्व व त्यांचे प्रकार संघटनात्मक उत्तरदायित्व, कायदेविषयक उत्तरदायित्व, नैतिक उत्तरदायित्व, कार्यात्मक उत्तरदायित्व आणि आर्थिक उत्तरदायित्व योग्य प्रकारे पार पाडत असावेत आणि त्यातून त्यांना आपल्या व्यवसायात समाधान मिळत असावेत.

अट्टारवाला, पी. (२०१५) यांना शिक्षकांच्या व्यावसायिक उत्तरदायित्वांमध्ये महत्त्वपूर्ण फरक आढळून आला आहे. व्यावसायिक उत्तरदायित्वावर लिंगभेद प्रभावित करते असे सूचविले आहे. अर्ल (२००२) यांच्या मते, शालेय स्तरावर शिक्षकांसाठी सर्वात महत्त्वाचे उत्तरदायित्व पालक आणि विद्यार्थ्यांसंबंधी असते म्हणूनच शिक्षक प्रथमतः त्यांच्या विद्यार्थ्यांना जबाबदार असतो असे म्हटले आहे. उत्तरदायित्वाचे धोरण शिक्षकांसाठी बऱ्याच सकारात्मक परिणामांशी संबंधित असून ज्यात सुधारित कार्याची स्थिती आणि अपेक्षांची स्पष्टता समाविष्ट आहेत (ग्रीसम, क्लोग्राइड आणि लोएब, २०१४). व्हाइटकर (१९९८:१०६) असे सांगतात की, उत्तरदायित्वाचे तत्त्वे आपल्या मनापासून कधीच दूर जाता कामा नये आणि शाळेसंबंधीची माहिती आणि त्याचे स्पष्टीकरणासाठी लोकांशी संवाद सादण्याची आमची जबाबदारी स्पष्ट असणे आवश्यक आहे. मान्योती, पी. आणि त्यांचे सहकारी (२००६: ४२८) उत्तरदायित्वाचा उल्लेख "विद्यार्थ्यांना जबाबदारीने सराव आणि प्रतिसाद" देणे म्हणून करतात. शिक्षकांनी त्यांच्या विद्यार्थ्यांबद्दल पूर्णपणे जागरूक राहणे आणि त्यांना प्रतिसाद देणे आवश्यक असल्याचे म्हटले आहे. ज्यामुळे विद्यार्थ्यांच्या ज्ञान संपादन आणि व्यक्तिमत्त्व विकासास हातभर लागेल.

सदर संशोधनाचे निष्कर्ष हे थॉमस, पेग, आणि त्यांचे सहकारी(२००२), ईब्राहीम, एस. जी., मोहम्मद, एच. एम. आणि साजिद (२०१४), चिमन, ए., मोहम्मद, एच., अबोलफझल, जी., शोकौफेह, के. (२०१४).यांच्या संशोधन निष्कर्षाशी सुसंगत आहेत.नाकपोडीया, ई. डी. आणि ओकमुट, ए. आर. (२०११), यांना संकल्पना, व्यवस्थापन आणि शिक्षकांची उत्तरदायित्वासंबंधीची जाणीव ठळक आणि यथार्थ सहसंबंध आढळून आले. विजयाकुमारी, एस.एन. (२०१४), यांनी गुणवत्तापूर्ण शिक्षणाच्या संदर्भात सॉफ्ट स्किल्स आणि शिक्षक उत्तरदायित्व. याविषयावर संशोधन केलेले असून त्यांना सॉफ्ट स्किल्स आणि शिक्षक उत्तरदायित्व यामध्ये सहसंबंध आढळून आला. संशोधकाने शाळेत गुणवत्तापूर्ण शिक्षण असण्यासाठी सेवापूर्व प्रशिक्षणात सॉफ्ट स्किल्स अविभाज्य भाग बनविणे आवश्यक आहे तसेच सेवेतील शिक्षकांसाठी शैक्षणिक कार्यक्रमांचे आयोजन करून शिक्षकांच्या सॉफ्ट स्किल्सला सशक्त करणे आणि टिकवून ठेवण्यासाठी प्रत्यक्ष अप्रत्यक्षपणे जबाबदारी स्वीकारली पाहिजेत असे नमूद केले आहे.

संदर्भसूची

1. Ghatol, k. (1999). A study of teacher performans & job satisfaction of teacher relation to their maturity locus of control an organizational conflict. Ph.D. Thesis. SNDT womens University, Mumbai.
2. Mondal, p., & Roy, R. (2013). Professional ethics and accountability of Teaching. Review of Research. 1-4.
3. Sumamol, N S.(2014), "Developing certain strategies for better teacher accountability and reflective teaching among secondary school teachers in Kerala."Retrieved from: www.shodhganga.com
4. Singh, Neelam(2005), A comparative study of accountability of teachers working in secondary schools of Allahabad district. Retrieved From: <http://shodhganga.inflibnet.ac.in/handle/10603/178233> 11 April,2019.
5. Ebrahim Samipour Giri, Mohammad hasan Mohsen nasab, &Sajjad Samipour(2014), "Public Accountability and Job Satisfaction; A case study in Iran." *International Journal of Business and Behavioural Sciences* Vol. 4, No.4; April 2014, Ebrahim.samipour@gmail.com.
6. Attarwala,P.(2015), A Study of Teachers' Accountability in Relation to Teachers Professionalism of Primary Schools of Kadi. Parul Attarwala [Subject: Education] *International Journal of Research in Humanities & Soc. Sciences* [I.F. = 0.564] Vol. 3, Issue: 8, Aug.-Sept.:2015 ISSN:(P) 2347-5404 ISSN:(O)2320 771X Retrieved from, http://www.raijmr.com/ijrhs/wpcontent/uploads/2017/11/IJRHS_2015_vol03_issue_08_08.pdf on 2 April,2019.

7. Thoms, Peg; Dose, Jennifer J.; Scott, Kimberly S. (2002)8, "Relationships between Accountability, Job Satisfaction, and Trust." Department of Education Institute of Education Statistics *Human Resource Development Quarterly*, v13n3p307-23Fall2002.
Retrieved from: <http://eric.ed.gov/?q=relationship+between+job+satisfaction+and+self+esteem&pg=13&id=EJ654960>
8. पुजारी, वाय.एस.(२००९),यांनी "सांगली जिल्ह्यातील वाळवा तालुक्यातील माध्यमिक शिक्षकांचे व्यक्तिमत्व, अध्यापन सक्षमता, परिणामकारकता आणि व्यवसाय समाधान यांचा सहसंबंधात्मक अभ्यास"
retrieved from: <https://shodhganga.inflibnet.ac.in/handle/10603/4280>.
९. Basavaraj M. H. (2014), "Administrative Behaviour and job satisfaction of secondary school heads of north Karnataka" *Indian foremost educational monthly*, EDUTRACKS Vol. 14 No.1 Sept. 2014
10. Dr. Archana Kapoor (2007), "A study of teaching effectiveness and job satisfaction of home science teacher of secondary school" *Bharateeya Shikshan* Vol. XVII No. 11 Nov. 2007
11. Said Taş(2017), The Effect of Vocational High School Administrators' Leadership Behaviours' on Teacher Job Satisfaction. *Universal Journal of Educational Research* 5(11): 2092-2100, 2017
Retrieved from: <http://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1159744.pdf> mar7,2019.
12. Ombeni William Msuya(2016), Exploring levels of job satisfaction among teachers in public secondary schools in Tanzania. *International Journal of Educational Administration and Policy Studies* Vol.8(2), pp. 9-16, May 2016 From <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1102240.pdf>
Retrieved on March 7,2019.
13. Earl, L. (2002) Accountability: where do teachers fit? Occasional paper no 74. Victoria: Incorporated Association of Registered Teachers of Victoria.
(<https://pdfs.semanticscholar.org/27eb/53ea54b39c567a8f8aa78eb9bf3b7e581db5.pdf>)
14. Grissom, J. A., Kalogrides, D., & Loeb, S. (2014). Using student test scores to measure principal performance. *Educational Evaluation and Policy Analysis*.doi:10.3102/0162373714523831.
Retrieved from:<https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED578430.pdf> on 30 june,2019.
15. Whitaker P 1998. Managing Schools. Oxford: Butterworth-Heinemann.
Retrieved from:<https://pdfs.semanticscholar.org/645b/2b410a877528b542541fb2fe9bd628f0c56c.pdf> on 30 june,2019.
16. Monyati P, Steyn T, Kamper G 2006. Teacher perceptions of the effectiveness of teacher appraisal in Botswana. *South African Journal of Education*, 26(3): 427 – 441.
17. Chiman Mostafanejad, Mohammad Hassani, Abolfazl Ghasemzadeh, Shokoufeh Kasraie (2014)10, "Structural Modelling of Individual Responsibility on Job Satisfaction: Investigating Moderating Role of Organizational Politics" Science-Line Publication www.science-line.com ISSN: 2322-4770 *Journal of Educational and Management Studies J. Educ. Manage. Stud.*, 4(4): 807-815, 2014 JEMS

18. Vijaya Kumari S.N.(2014),*Soft Skills and Teacher Accountability in the Context of Quality Education. International Journal of Education and Psychological Research (IJEPR) Volume 3, Issue 1, March 2014.*http://ijepr.org/doc/V3_Is1_March14/ij18.pdf Retrieved on April 5,2019.